

ЕЛІТАРНІ КЛУБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано місце та роль елітарних клубів у системі влади та виробленні державної політики ліберально-демократичного суспільства. Досліджено еволюцію функцій цих клубів від часу їх виникнення до сьогодення. Визначено ступінь відповідності характеру взаємовідносин елітарних клубів та держави нормативним канонам ліберально-демократичної ідеології.

Ключові слова: політична еліта, елітарні клуби, ліберальна демократія

Дослідження проблем трансформації влади в сучасній Україні передбачає адекватне уявлення політикуму та наукового співтовариства про особливості функціонування системи влади провідних країн світу загалом та такого специфічного джерела влади, як елітарні клуби зокрема. У загальному вигляді проблема полягає в тому, що клуби згідно нормативної бази сучасних ліберально-демократичних держав не легітимізовані в якості ані джерела влади, ані суб'єкта політики, проте фактично відіграють важливу роль у системі державності.

Деякі аспекти даної проблеми у своїх наукових працях висвітлювали такі діячі, як Ф. Ландберг, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія, В. Хаттон, В. Дамхофф, Г. Райзеггер, О. Платонов, Г. Неміровський, О. Панарін, О. Зинов'єв та інші, однак вказані дослідники розглядали лише певні аспекти зазначеного питання, уникаючи широкого науково-критичного погляду на загальний стан проблеми.

Таким чином, завдання статті – проаналізувати місце та роль елітарних клубів у системі влади та виробленні державної політики ліберально-демократичного суспільства; дослідити еволюцію функцій цих клубів від часу їх виникнення до сьогодення; визначити ступінь відповідності характеру взаємовідносин елітарних клубів та держави нормативним канонам ліберально-демократичної ідеології.

Батьківщиною елітарного клубу, в сучасному значенні цього слова, прийнято вважати Англію, де як особливий соціокультурний інститут він виник у XVI ст. у формі обіднього товариства в громадських чи приватних місцях – як продовження, з одного боку, античної і середньовічної традиції трапез, прийнятих у військових, релігійних або філософсько-духовних братствах, а з іншого, – як своєрідна гільдія правлячих еліт [1].

Спочатку клуби являли собою об'єднання аристократів, які в той час репрезентували і політичну, і економічну, і культурну еліту. Будучи одночасно правлячим і «дозвільним» класом, аристократія мала потребу в такому соціальному інституті, що дозволяв їм, з одного боку, відокремитися для прийняття важливих управлінських рішень, з іншого, – протиставити себе іншим суспільним групам для увиразнення своїх лідерських соціальних позицій (зокрема наявності власності та багатства). Як відзначає Т.

Веблен, дозвільний спосіб життя та «демонстративна поведінка» стали загальноновизнаним способом самовираження аристократії, а елітарний клуб – основним соціальним інститутом, що канонізує і символізує групові привілеї правлячого класу[2].

Елітарні клуби відразу ж почали формуватися як соціальні інститути, закриті для відвідування особами, що не входять у чітко обкреслене коло. Доступ в елітарні клуби був надзвичайно ретельно регламентований. Відбір здійснювався в першу чергу фінансовим шляхом: вступні та щорічні членські внески нерідко представляли дуже значні суми. Крім того, в більшості випадків кандидати піддавалися суворому персональному відбору. Нерідко для вступу до клубу були потрібні рекомендації від його членів; право доступу в інші клуби передавалося тільки в спадщину. Самі засідання клубів за формою і змістом стали нагадувати засідання колегіальних органів центральної й місцевої влади (королівських рад, сенатів, міських дум і т. п.) [3].

Подібні заклади, виникнувши в Англії, швидко поширилися по всій Європі. Навіть у консервативній і абсолютистській Росії у 1720 і у 1722 роках були відкриті Англійські клуби в Санкт-Петербурзі та Москві – найбільш закриті і привілейовані клубні заклади країни протягом наступних півтора століть. Ці клуби та подібні організації служили в Росії поживним середовищем для затвердження ліберально-демократичних традицій у правлячих еліт, хоча б тому, що всі суспільні посади в клубах були виборними[4].

Протеклубяксоціальний і політичний інститут отримав свій найповніший розвиток у США, де з'явився фактично раніше державності. Відомо, що перші континентальні переселенці в Америку – палігрими відчували стійке неприйняття монархічно-аристократичних ієрархій і виступали за рівність, знищення станів, духовну незалежність і самоврядування. Вже на першому емігрантському судні «Мей флауер» («May Flower») переселенці уклали світську хартію («Мейфлауерську угоду»), в якій задекларували, що майбутні засновники колонії в північній частині Віргінії поєднуються в громадянський і політичний організм для підтримання кращого порядку і безпеки, задля чого зобов'язуються створювати та впроваджувати справедливі норми поведінки[5]. Дату підписання цього документа – 11 листопада 1620 р. у сучасних США прийнято вважати початком утвердження американської державності, але її так само можна вважати і датою створення першої самоврядної асоціації, що надала початок клубній традиції в Новому Світі.

Французький дослідник А. Токвіль, який відвідав США через двісті з невеликим років після підписання «Мейфлауерської угоди», виявив, що всілякі добровільні асоціації та клуби перетворилися на центральний елемент політичної системи країни. Як він висловився, «брати участь у керуванні суспільством і говорити про нього – от найголовніше заняття і найбільше задоволення для американця», при цьому громадяни вважають, що важливими інститутами керування суспільства виступають саме клуби, а не державні встановлення[6].

Порівнюючи функції клубів у Європі та США, А. Токвіль дійшов

висновку, що європейці більше схильні розглядати свої об'єднання як організовані групи тиску на владу або опонентів, а американці – як механізм залучення до свого боку більшості з метою досягнення політичної влади. Дану обставину він пояснював тим, що клуби в Європі виникли в умовах сформованої державності та могли їй лише протистояти, а в Сполучених Штатах існували завжди й, отже, виступали як фундамент державних установлень[7].

А. Токвіль також зауважив, що в США клуби почали перетворюватися на пристановища місцевих олігархів, які не зважувалися займатися публічною політикою, аби не драгувати бідних співгромадян. Однак, «не маючи можливості зайняти в суспільному житті таке ж положення, яке вони займають у приватному житті, вони розстаються з першим, аби зосередитися на другому»[8].

Прибувши у середині XIX ст. у США, німецький соціолог М. Вебер продовжив вивчення феномена американського клубу. Він виявив, що первісні американські громадські об'єднання та асоціації виникли як інститути, що забезпечують на релігійній основі соціальну довіру між його членами, необхідну для ведення господарського життя. Розвиваючись в умовах бездержавності, ці громади виконували функцію третейського судді між учасниками господарських відносин. Подібні інститути виступали гарантами виконання боргових зобов'язань або зобов'язань, викликаних укладеною угодою. Виключення з організації «за моральні провини економічно спричиняло втрату кредиту та соціальне декласування»[9].

Поступово подібні асоціації секуляризувалися, і релігійна етика трансформувалася в ділову етику правлячих кіл. З 30-40-х років XIX ст. більша частина економічно активного дорослого чоловічого населення були членами світських «джентльменських товариств». Найчастіше подібні суспільства формально легалізувались в якості кас, що фінансують похоронні обряди своїх членів, але насправді вони виконували й ряд інших функцій, зокрема вони надавали право своїм членам позичати один одному кошти, необхідні для ведення господарських справ. Кредитний відсоток у таких випадках був символічний, але головне – товариство відповідало за виконання кредитних зобов'язань своїх членів, оскільки, перед тим як прийняти нового члена (шляхом балотування), проводило розслідування та встановлювало «етичну повноцінність претендента»[10].

Уже в першій половині XIX ст. у США членство громадян у подібних клубах або асоціаціях прийняло тотальний характер. За спостереженнями М. Вебера, «типовий янкі... проходив на своєму життєвому шляху цілу серію подібних замкнутих суспільств: від Boy's club у школі через Athletic club, Greek letter society або який-небудь інший студентський клуб до одного з численних клубів ділових людей і буржуазії й, нарешті, до клубів плутократії у великих містах. Доступ до них був рівнозначний рекомендації до соціального просування... Той, кому це не вдалося, не був джентльменом; той, хто цим зневажав... вступав на тернистий шлях, і насамперед у діловій сфері»[11].

Поступово до початку ХХ ст. відмінності між європейськими та американськими клубами почали згладжуватися. В аристократизованих європейських клубах все більшу роль відігравали представники олігархічних кланів, а в США місцеві олігархи захоплювались атрибутами станового аристократичного життя.

Як відзначив російський філософ С. Волконський, сплеск інтересу американців до клубного життя багато в чому був викликаний їхнім бажанням отримати соціально значимий статус. Завдяки участі в клубному житті «незліченна кількість людей перед своїм прізвищем можуть поставити: «голова», «віце-голова», «секретарі» т. п.; найменування посади або звання, які прилипають до людини так само міцно, як і його ім'я»[12]. А французький соціолог П. Бурд'є з цього приводу констатував, що в демократичних суспільствах після знищення аристократичних станових відмінностей розгортається процес установа «символічного порядку та влади номінації», коли громадяни прагнуть одержати якийсь публічний статус у вигляді звання, посади, рангу або навіть прізвища, які дозволяють їм зайняти більш перспективну позицію в системі ієрархії соціальних статусів і номінацій, що складаються у суспільстві[13].

Ф. Фукуяма пояснює феномен клубів об'єктивною потребою суспільства в інституції, яка створює такий соціальний капітал, як довіра. У сучасному суспільстві ані родина, що розпадається, ані лібералізована держава не в змозі генерувати цінності, що викликають консолідацію суспільства. «Закон, договір, економічна доцільність є необхідним, але аж ніяк не достатнім базисом стабільності й добробуту в постіндустріальному столітті – вони повинні опиратися на такі речі, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіра, які, у свою чергу, живуть традицією, а не раціональним розрахунком». Отже, для ефективного функціонування інститутів демократії й капіталізму потрібно, щоб вони існували на базі таких комунальних інститутів, які в силу своєї функціональності здатні генерувати морально-етичні норми. А серед всіх подібних організацій – церков, професійних асоціацій, благодійних установ і т. п. саме клуби відповідають за узгодження норм поведінки представників правлячих еліт і тому виступають певним «ціннісним базисом» сучасної ліберально-демократичної держави[14].

Довгий час європейські та американські елітні клуби захищали етнічну, релігійну, расову і статеву однорідність своїх членів. Так, практично всі члени клубів США були білими чоловіками англосаксонського протестантського походження – з незначною домішкою католиків і неанглосаксонських європейців. Відповідно, вони репрезентували властиві протестантському поведінковому кодексу цінності: відповідальну трудову етику, дисципліну і нетерпимість до явищ, що вважались ними відхиленням від норми, – розлучення, подружньої невірності, психічних захворювань, алкоголізму, гомосексуалізму й т. п. На кінець ХІХ ст. клубні еліти стали являти собою закриті співтовариства, засновані на кровних, сімейних і етнічних узах. У цілому ці еліти відрізнялися високою соціальною відповідальністю та

сворими етичними імперативами. Ідеологія клубного руху (особливо на Півдні і Заході США) виключала можливість вступу до організацій негрів і вкрай обережно ставилася до кандидатів із числа євреїв і католиків.

По мірі того, як у ХХ ст. Америка ставала все більш різноманітною, відкритою та готовою сприймати нових людей, англосаксонсько-протестантський істеблішмент був змушений відкрити новачкам доступ до членства в елітарних клубах і через них – до участі в системі влади взагалі. Частково цьому сприяли сформовані на той час суспільні настрої; частково справа була в тім, що для участі в капіталістичній конкуренції були потрібні найкращі і здібні люди, незалежно від їхнього етнічного походження. Наприкінці 1960-х – початку 1970-х років вища правляча еліта відкрила двері своїх клубів для колишніх соціальних аутсайдерів. У клуби й, відповідно, коридори влади були допущені нові еліти із числа євреїв, ірландських католиків, італійців, а пізніше – жінок, негрів, іспаномовних і вихідців із Азії. (При цьому окремі клуби продовжують до сьогодення дня дотримуватися принципу етнічної чистоти.)

Нова система формування членів привілейованих клубів, на думку Ф. Закарії, більш демократична, оскільки «у ній люди сходять наверх завдяки грошам, розуму і популярності, тобто в цілому процес відбору став значно більш ефективним і відкритим... а небажані особи відсіваються через недостатній добробут, а не за етнічним принципом»[15]. Однак даний процес лише формально можна вважати демократизацією клубного життя, оскільки він за змістом лише підсилює ступінь олігархізації цих установ, але не вводить у них представників демосу. Іншою стороною даного процесу стала лібералізація аксеологічного аспекту діяльності елітарних клубів. Значне посилення релігійної, расової й культурної неоднорідності істеблішменту привело до розмивання морально-етичних устоїв сучасного правлячого класу, але не привело до зміни ролі і місця елітарних клубів у системі державності сучасних ліберально-демократичних суспільств.

Як відзначає С. Кара-Мурза, клуби поступово перебрали на себе виконання ряду функцій, властивих державі. Зокрема, в сферах узгодження інтересів основних суб'єктів політики, вироблення державних рішень, забезпечення державних інституцій кадрами[16].

На думку Ф. Ландберга, сучасні елітарні клуби виконують наступні функції: 1. Демонстрація соціального статусу представників ділових кіл. Приналежність до того чи іншого клубу та певного місця в системі його ієрархії показує, хто перебуває у владного штурвалу та на якому щаблі ієрархічної градації, розташований в самій системі влади; 2. Створення необхідних умов для обговорення та досягнення великих угод у сфері бізнесу. Членство в клубі створює особливу довірчу атмосферу між її членами, яка дозволяє максимально неформально вирішувати питання, пов'язані з діловою репутацією партнерів і гарантією дотримання домовленостей; 3. Формування позицій стосовно загальнонаціонального політичного курсу. В рамках клубів відбуваються зустрічі представників економічних і політичних еліт (керівників корпорацій, банків, партій і ЗМІ), які прагнуть досягти

домовленостей щодо вироблення принципів позицій у сфері державної політики[17].

Оцінюючи співвідношення перерахованих аспектів у житті сучасного елітарного клубу, Ф. Ландберг дійшов висновку, що «ці клуби на 45% економічні, на 45% політичні та на 10% служать для того, щоб підтримувати дружні зв'язки»[18].

Яктверджує американський політолог В. Дамхофф, елітарні клуби мають пріоритет перед державними структурами у сфері визначення пріоритетів державної політики. Найважливіші для країни рішення з політичних, економічних та інших питань спочатку визрівають і обговорюються в кулуарах подібних елітних клубів і лише потім проводяться через відповідні демократичні інституції, стають надбанням громадськості. Фактично, представницькі органи влади лише «озвучують» рішення, прийняті дійсною елітою в кулуарах, у результаті чого внутрішня та зовнішня політика США залишається порівняно стабільною і спадкоємною незалежно від зміни адміністрацій. Таким чином, відзначає соціолог, грубо зневажаються демократичні права американського народу, який фактично відсторонюється зі сфери формування політики. При цьому самих представників елітарних клубів справедливо позаочі іменують «патриціями», «брахманами», «аристократами», «бурбонами», оскільки їхня влада не вписується в задекларовані ідеологічні схеми ліберальної демократії, а більше відповідає архаїчним елітаристським традиціям державного правління[19].

Підсумовуючи, можна констатувати: в сучасних суспільствах, що позиціонують себе в якості ліберальних демократій, елітарні клуби виступають важливим джерелом влади та суб'єктом політики. Механізми формування даних клубів за принципом приналежності кандидатів до правлячих еліт роблять їх закритими для більшості громадян, і як для потенційних членів, і для забезпечення будь-яких форм громадського контролю. Подібна практика сприяє консервації соціальних статусів правлячих еліт, перетворює політичну діяльність у спадкову справу окремих династій і кланів, сприяє відчуженню від влади представників інших соціальних груп і вступає в конфлікт з нормативним змістом ліберально-демократичної ідеології.

1. Выгузова Е. В. Элитарные клубы как пространство репрезентации аристократической культуры: к истории вопроса // Известия Уральского государственного университета – Екатеринбург, 2005. – № 35 (Культурология). – С. 47.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ., вступ., ст. С. Т. Сорокиной. Общ. ред. В. В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – С. 89.
3. Марков Б. В. Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. – СПб.: АЛЕТЕЙЯ, 1999. – С. 175.
4. Буторов Алексей. Московский Английский клуб (страницы истории и современности). – М.: Издание Московского Английского клуба, 1999. – С. 98-99.
5. Покровский Н. Е. Ранняя американская философия. Пуританизм: Учеб. по собие для гуманит. фак. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 44.
6. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Пер. с франц. Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – С. 191.
7. Там само. – С. 157-158.
8. Там само. – С. 147.
9. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма

// Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С. 277. **10.** Там само. – С. 278. **11.** Там само. – С. 280-281. **12.** Волконский С. М. Мои воспоминания. В 2-х т. – Т. 1. Лавры. Странствия. – М.: Искусство, 1992. – С. 296. Там само. – С. 296. **13.** Бурдьё П. Социальное пространство и генезис «классов»// Бурдьё П. Социология политики / Пер. с фр. Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М.: Sodo-Logos, 1993. – С. 73-74. **14.** Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Пер. с англ. – М: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – С. 28-29. **15.** Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – С. 259. **16.** Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация. Книга первая. От начала до Великой Победы. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – С. 423. **17.** Ландберг Ф. Богачи и сверхбогачи / Пер. с англ. Вступ. ст. и ред. проф. В. С. Зорина. – М.: «Прогресс», 1971. – С. 406-408. **18.** Там само. – С. 415. **19.** Цит. за: Ашин Г. К. Дискуссии о структуре власти и структуре элит в США // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 96.